

**Двор-
Дом-230.**

ИЗДАНИЕ

ՀԱՅ
ԵՅՍՅՅՅ

ԱՅՅՅՅՅՅ

Այվազյան, Ա. Ս.

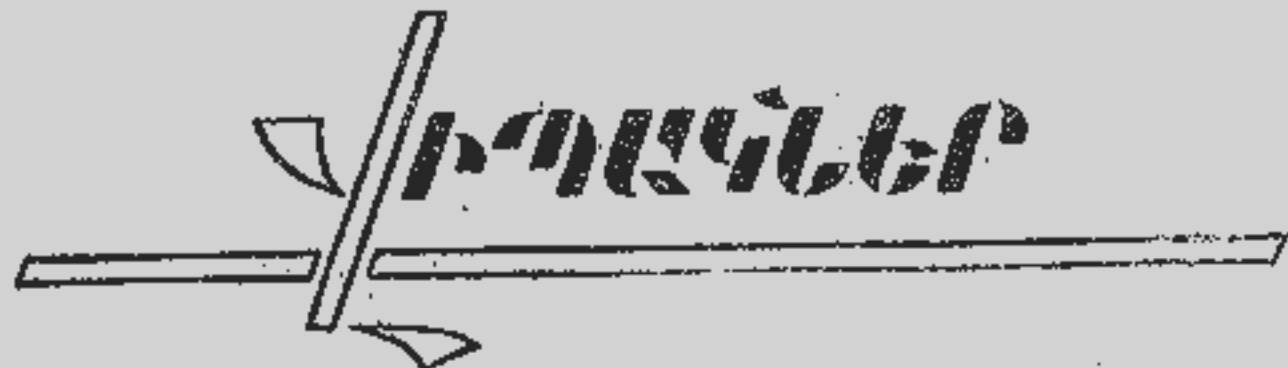
Ա. 551 Նաանկյունին: Վիպակներ և պատմվածքներ, — Երև.
Սովետ. դրուղ, 1983 — 456 էջ:

Հայրենիքն ու անհատը, հոգին ու ասարկան, պահն ու հավեր-
ժությունը, հշմարիտն ու անցողիկը, այս կատեգորիաների բա-
վեղներում են ապրում, տառապում և ուրախանում դրքում զետեղ-
ված վիպակների և պատմվածքների հերոսները՝ կյանքը հաստա-
սեկու ձգտումով:

Ե $\frac{4702080200}{705(01)83}$ 83

ԳՄԴ 84 Հ7

Ար 2

«ԵՌԱՆԿՅՈՒՆԻՆ»

«ԵՌԱՆԿՅՈՒՆՈՒ» ՄԿՐՏԻՉՆԵՐԸ

Հայրս դարբին էր: Հորս հայրն էլ էր դարբին: Ասում են՝ նրա հայրն էլ էր դարբին եղել: Բայց հիմա միայն հայրս էր և նրա դարբին ընկերները:

Նրանց ոչ ոք դարբին չէր ասում: Նրանք իրենք էլ անվանում էին իրար «դամրչի», իսկ դարբնոցը՝ «դամրչնոց»:

Երբ դպրոցում շարադրության մեջ գրեցի, որ հայրս դամրչի է, սխալ համարեցին և նշանակեցին «երկու»: Ու այդ օրվանից ես իմացա, որ «դամրչի» և «դամրչնոց» սխալ են, հայերեն չեն:

Հայրս միշտ իր ընկերների շրջանում ծոր տալով հրկում էր հրկարածիդ թուրքերեն երգեր, օրոնցից ես ոչինչ չէի հասկանում, ուրեմն դրանք էլ էին սխալ:

Իսկ մի երգ հատկապես, որը հիմնի պես մի քան էր հինդ Մկրտչի համար, հայրս երգում էր շատ մորմուքիչ ձայնով, շեշտելով ամեն տողի վերջին վանկը: Այդ երգը Մկրտչիները լսում էին հատուկ ուշադրությամբ, կարծես մերկացնելով իրենց զգայարանները: Մկոն հոնքերը քթալմառի մոտ բարձրացնում էր վեր, մինչև հակատին բերած մազերը, աչքերը

փակում, որից նրա դեմքը սաստիկ զգայուն տեսք էր ստանում:

Նրդի վերջում հորս աչքերում երևում էին արցունքներ: Ինչո՞ւ էր լալիս այդ երգը երգելիս, ես այդպես էլ չհասկացա: Կամ ի՞նչ էր թաքնված այդ ոչ հայերեն բառերի մեջ, ինչո՞ւ էին բոլոր Մկրտիչները նույնպես հոգետանջ լսում... Մի ուրիշ աշխարհ, ուրիշ մարդիկ... Ինձ շա՛տ մոտ և շա՛տ հեռու ինձանից...

Մտքիս ինչ-որ հեռու անկյունում դիտելի, որ ես սկսվում եմ այդտեղից, բայց միևնույն ժամանակ մի ներքին համոզվածություն կար, որ տեսք է գնամ մի այլ ձևի աշխարհ: Եվ մտածելով այդպես, փոքր-ինչ խղճում էի Մկրտիչներին:

Հորս դարբնոցը ամենամեծն էր: Նրա կտուրը ետևի մասում իջնում էր ներքև և միանում գետնին: Եթե կողքից նայելիս լինեինք, ապա նա եռանկյունու ձև ուներ: Ես այդպես էլ անվանում էի այն՝ «եռանկյունի»:

Դպրոցում, գրատախտակի վրա կալիճով քծած եռանկյունին ուրիշների համար ուղղակի երեք սպիտակ դիժ էր, իսկ ինձ համար դա մի աշխույժ, հարադատ վայր էր: Ես նույն բույերին եռանկյունու մեջ պատկերացնում էի երեք ղնդան, բազմաթիվ մեծ ու փոքր մուրճեր և հինգ Մկրտիչ: Եռանկյունին ինձ համար ձայն և երաժշտություն էլ ուներ. մուրճերի բազմաթիվ երանգներով ձայներ, Մկրտիչների բարբառը, փուքսերի ֆսսոցը: Եվ գրատախտակի եռանկյունին կարծես կենդանանում էր, շնչում... Ու ես, մոտենալով գրատախտակին, ուզում էի ասել՝ «Բարե, եռանկյունի...»:

«Եռանկյունին» գտնվում էր մեր փոքրիկ քաղաքի կենտրոնում, իր նման շինությունների քնկերակցությամբ: Քաղաքում արդեն երեւացել էր մի արգյունաբերական, դեռևս թուլակազմ ծխնելույզ: Ջնայած նրանից ինձող ծուխը դեռ քարակ էր, վարանոտ, սակայն նա կարողանում էր քաղաքի ուրիշ ծխերից ավելի վեր բարձրանալ և քաղաքի վրա մնալ ավելի երկար ժամանակ: Շատ անգամ, շարժվելով, հասնում էր մինչև «եռանկյունու» թաղը, ալարկոտ սլարի մեջ ցնծում հաղիվ նշմարվող, ծուռտիկ-մուռտիկ ծխնելույզների վրա և, կարծես, անզուսպ հրճվանքից ցնկում, կորչում...

Հաճախ մեջքիս սլառկած, ես տեսնում էի՝ շատ բարձրում:

ասես երկտը հանապարհի հոգնածությունից ցանցառացած
այդ ծիսի շղարշը, իսկ ներքևում՝ ավելի մուգ և կենսուրախ
թվացող «եռանկյունու» ծախքը։ Եվ ես ժպտում էի... Սակայն
հիտեի, որ դա խաբուսիկ է, որ այդպես միայն ներքևից՝
«եռանկյունու» մոտից է թվում։ Այնուամենայնիվ, ես ուրա-
խանում էի «եռանկյունու» համար։

«Եռանկյունում» աշխատում էին հինգ հոգի։ Զորսին
«եռանկյունին» էր իրար հետ մտերմացրել, իսկ մեկին՝ նալ-
քանդ Գասպարին, այդ շորսի հետ անհեղաժ մտերմությունն
էր բերել «եռանկյունի»։

Ընդհանրապես հայրս ընկերներ շատ ուներ։ Մեկը Կա-
րինից էր, մյուսը՝ Կարսից, երրորդը՝ Պոլսից... Յուրաքան-
չուրը հեռավոր մի հեքիաթային քաղաքի փշրված բեկսը, յու-
րաքանչյուրը մեծ լացի մի արցունք։ Բայց հորս ընկերախմբի
կորիզը, որը երկար ժամանակ, համարյա մինչև յուրաքան-
չյուրի վերջը, անփոփոխ էր, ձևավորել էր «եռանկյունին»։
Այդ կորիզը հինգ Մկրտիչներն էին։

Ամեն մեկին կոչում էին տարբեր ձևով։ Հայրս ուստա Մու-
կուչն էր, մյուսը՝ վարպետ Մկրտիչը, երրորդը՝ Մկոն... Զէր
կարող պատահել, որ հորս կոչեին Մկրտիչ կամ վարպետ
Մուկուչ, հայրս ուստա Մուկուչն էր։ Ոչ մի գեպքում Մկոյին
չէին անվանի Մուկուչ կամ Մկրտիչ, նա Մկոն էր։ Եվ նրան
անվանել Մկրտիչ, միևնույն էր, թե անվանել մի ուրիշ անու-
նով։

Ու երբ իմացա, որ նրանք բոլորն էլ իսկապես Մկրտիչ են,
դարձանքիս և ծիծաղիս վերջ չկար։ Այնքան չէին սազում
վարպետ Մկրտիչին ուստա Մուկուչ կամ Մկո անունները, և
Մկոյին՝ Մկրտիչը։

Մյուս երկու Մկրտիչը՝ վրացի վասոն էր և նալքանդ Գաս-
պարը։ Վասոյի ազգանունը Միկիրտիշաշվիլի էր։ Այդ բանից
օգտվելով՝ նրան էլ անվանեցին վրացի Մկրտիչ։ Երկուս
ժամանակ չէին կարողանում մի այլ Մկրտիչ երևան հանել
նալքանդ Գասպարի ցեղում։ Վերջուպես «պեղումներն» աշ-
դյունք տվին։ Գասպարի նախնիների մեջ էլ դանվեց մի
Մկրտիչ։

Այս բոլորը արվում էր կատակով, սակայն սրտեղ էր վերա-
ջանում կատակի սահմանը։ Մկրտիչների մոտ, դժվոր էր

որոշել: Եվ, ընդհանրապես, շատ անգամ ամենամանշան կատակից լուրջն էր ծնվում, և ամենալուրջից ստացվում էր որևէ ծիծաղելի բան...

Այդ հնգյակի շուրջը լինում էին ուրիշներ էլ, բայց նրանք գալիս էին ու գնում... Քաղաքում շատ ճակատագրեր կային, առավել աչքի ընկնող, հետաքրքիր, շատ վայրեր կային առավել գեղատեսիլ, ապշեցուցիչ պատմություններով լի, սակայն ես մեծացա մեր «եռանկյունում» վշտերով, ուրախություններով...

Ես չգիտեմ, թե Մկրտիչներից որը երբ եկավ «եռանկյունի», նրանք ինչպես իրար հանդիպեցին: Ես միայն մեկի դալուստն եմ հիշում՝ վարպետ Մկրտիչի:

Այդ օրը դուրսը մանր անձրև էր մաղում, և հորս դարբնոցում գտնվելը շատ հաճելի էր: Հայրս և Մկոն աշխատում էին. հայրս՝ փոքր մուրճով, Մկոն՝ մեծ: Ես տանից, ինչպես միշտ, կերակուր էի բերել: Քուրաչից ելնող կրակի թմբեցուցիչ ջերմությունը թափանցել էր ոսկորներս և դեմքս ուռեցրել: Ակնդետ նայում էի կրակին և ոչինչ չէի մտածում:

Տրամադրությունը «եռանկյունում» շեշտակի փոխվեց, երբ ներս ընկավ վրացի Մկրտիչը՝ Վասոն, մի ահագին տղա-ճոր ձեռքին: Իմ ուշադրությունը դրավեց Վասոյի հետ եկած անձնավորությունը: Նրա ծուռումուռ արտաքինը խցանահան էր հիշեցնում, իսկ աչտերի փոսերն այնքան խորն էին, որ մարդ հետաքրքրվում էր, թե ինչ կա ներսը: Ճիշտ այնպես, ինչպես քարանձավների մուտքի առջև:

— Վա՛յ, էլի աշխատո՞ւմ եք... կարծես աշխարհում մեռակ էդ է... Մի տեսեք Կախեթից ինչ եմ բերել...

Վասոն վերցրեց ունելին, խառնեց քուրաչի կրակը և, հաշվով շիկացած երկաթները, մի կողմ դրեց:

— Շաբա՛շ...

Վասոն միշտ այդպես էր անում, երբ վերադառնում էր Կախեթից: Իսկ եթե փորձեին իրեն խանդարել աշխատանքի ժամանակ, սոսկալի աղմուկ կբարձրացնեին:

— Վանիչկա... օգնի... — դարձավ ինձ Վասոն:

Ձնդանը սարքեցին սեղան, իրենք նստոտեցին շուրջը: Գարբնոցի կիսախավարը լուսավորվում էր միայն քուրաչի

անթեղվող կրակով: Եվ միայն Մկրտիչներին կարմիր դեմքերն էին երևում սևի մեջ:

Վասույի հետ եկած խցանահանի նման մարդը ծոցագլորպանից հանեց դուդուկը, սրբեց, շատ հարմար տեղավորեց բերանում և, կատարվեց հրաշք: Այտերի փոսերը երկու կողմից դուրս ընկան նույնքան զարմանալիորեն, որքան ներս էին ընկած:

«Եռանկյունին» լցվեց դուդուկի տխուր նվաճոցով: Քուրայի կրակը կարծես այդ նվազից ականջները բարձրացրեց, հետո՝ վերստին հտ տարավ:

Դարբինները նայում էին կրակին և լսում դուդուկի նվազը:

Ես շատ եմ սիրում վառ լույսը: Նայում էի քուրային և սպասում, որ ահա, հիմա այդ փոքրիկ կրակը կբոցավառվի, և կլուսավորվի «եռանկյունին», հետո կմեծանա և կդառնա արև, շատ վառ արև:

«Ինչո՞ւ լամպը չեն վառում», — մտածում էի ես և սրբանեղում: Սակայն մթության մեջ լավող նվաճոցը, և քուրայի աղոտ կրակը Մկրտիչներին աշխարհն էր, և այդ պատճառով համբերում էի:

Խոսողը և տնօրինողը Վասոն էր. նա ինձ էլ մի բաժակ խմեցրեց: Մտքերս արագացան, փալկվեցին: Ինչեր տես, որ չմտածեցի... Իսկ հետո շատ տխրեցի: Ու մթության մեջ նայում էի մեկ կրակին, մեկ՝ Մկրտիչներին, և թեպետ ինձ համար ինչ-որ անհասկանալի վշտից ուզում էի լաց լինել, սակայն մտածում էի, թե աշխարհում ընկերության պես մեծ բան չկա, և դրանից ավելի էի լցվում:

Մեկ էլ «եռանկյունու» դռան մեջ ուրվագծվեց մի տարօրինակ կերպարանք: Ես նայում էի նրան և, քանի որ չէի կարող խախտել կրակի և դուդուկի այդ խսրհրդավորության հետ կապված բոլորի մտքերը, զսպում էի հետաքրքրասիրությունը:

Ստվերն սպասեց, մինչև կդադարեր դուդուկի նվազը և դերասանի ձայնով, մտքուր հայերենով արտասանեց.

— Ողջո՞ւյն աշխատավորությանը...

Մի ձեռքով հանեց դիտարկել և, այդպես ձեռքը վեր պար-
զած, ներս մտավ:

— Ինձ ուղարկեց քնկեր Մարտիրոսյանը, որպեսզի քն-
տելանամ միջավայրին: Վաղվանից աշխատելու եմ ձեզ մոտ:

Մկրտիչները տարակուսանքով իրար նայեցին:

— Սխալվել ես, ճիրիմե, սա դամբընոց է,— ասաց
Վասոն:

— Հարկավ,— հանգիստ պատասխանեց նորեկը:

— Է, դուք ի՞նչ պիտի էնեք,— վարանելով հետաքրքրվեց
հայրս:

— Իհարկե դարբնություն:— Նա մեծ իրազեկությամբ
ձեռք փռեցն աշխատեցնող փայտից և, վար ու վերք տընտ-
ղելով, հայտարարեց.

— Մկրտիչ Պաիալաջյան:

Այսպես ավելացավ հինգերորդ Մկրտիչը:

Դժվար էր հավատալ, որ մեր նոր Մկրտիչը դարբին է:
«Ինչպիսի՞ մարդիկ չկան աշխարհում»,— մտածում էի ես:

Այդպիսի արտաքին ունեցող մարդ տեսել էի միայն դըր-
քում, կինոներում և բեմի վրա: Հագին երկու պոչանոց ֆրակ
կար, ինչպես առաջներում հագնում էին կոմսերը: Հաղուստի
մնացած մասերն էլ շատ ներդաշնակ էին ֆրակին: Գլխին՝
փայլուն, ամուր կատելով, վզին՝ թիթեռածև փողկապ:

Նրա հագուստը դարմանքի մի կեսն էր, մյուս կեսը՝ վար-
պետ Մկրտչի այդ հագուստով զնդանի մոտ աշխատելը: Նա
միայն թաշկինակով ծածկում էր օձիքն ու փողկապը:

Վարպետ Մկրտիչն այնքան ուղիղ ու ձիգ էր քայլում, որ
կարծես նրան քանոնով էին դժել: Մուրճով հարվածելու ժա-
մանակ էլ, թվում էր, թե նա չի թեքվում: Նույնիսկ կոշիկի
կապերը ամրացնելիս՝ թվում էր ուղիղ:

Այսպիսով, մեկ մոտ գտնվող երրորդ զնդանի վրա սկսեց
աշխատել վարպետ Մկրտիչը:

Մեր «եռանկյունին» դարձավ չափազանց հետաքրքիր:

Հին, դեղնած մի լուսանկար մինչև օրս կախված է սենյակիս պատին։

Սա հիշում եմ, թե ինչպես ծնվեց այդ նկարը։ Դա մի պատահական բան էր։ «Ծուանկյունուն» մոտիկ շրջիկ մի լուսանկարիչ էր ապրում, որը, ահագին ապարատն ուսած, շտապում էր փողոցներով և պատվերներ որոնում։

Քանի որ այդ օրը շատ անհաջող էր եղել նրա համար, նա որոշել էր, ինչ գնով էլ լինի, Մկրտիչներին նկարահանելով, լրացնել իր աշխատանքի թերակատարումը։ Թեպետ Մկրտիչները նկարվել չէին սիրում, սակայն, լուսանկարչից մի կերպ պրծնելու համար, համաձայնեցին։ Այդպես էլ, զարբնոցում, դնդանի շուրջը նկարվեցին։

Լույսը քիչ էր, դեմքերն աղոտ, սակայն այդ պատահական նկարը այսօր ինձ համար Լսիկական հնչեղություն ունի։ Լուսանկարը՝ պատկերված մարդկանցով, նրանց կերպարանքներով, նրանց կեցվածքներով, անգամ լուսանկարի դեղնությամբ, իսկական հայկական է։ Թե ինչու՝ չեմ կարող ասել։ Դա միայն կարելի է դպալ հատուկ նշարդերով, եթե նրանք կան դիտողի մեջ։

Լուսանկարից շեշտակի նայում են հինդ Մկրտիչները շոած աչքերով, ինչպես լուսանկարիչն էր սովորեցրել։ «Տեսեք, մե՛նք ենք, դամբլինե՛րը»... — կարծես ասում են նրանք։

Մեջտեղում նստած է հայրս։ Կանաչ աչքեր, երկայն պարանոց, որն ավելի է ձգվել, կողքի սանրած շաղանակադույն մազեր, տափակ քիթ, ինչպես մեր սենյակի միջնորմը, ձեռքին փոքրիկ մուրճիկ։

Հորս աջ կողմից պալդել է Վասոն, մի ձեռքով ցույց է տալիս գինու դատարկ շիշը։ Գեր, բեղերը ոլորած, կարմիր դեմքով, և դեմքի վրա՝ քարտեզներում պատկերված դետերի պես կապույտ գծիկներ։

Հորս ձախ կողմից պալդել է Գոսպարը։ Կարճ, սակայն թիկնեղ, ժպտացող և խորամանկ աչքերով, որոնց շուրջը արեւի ճառագայթների պես դասավորվել են կնճիռները, բերանը լցված ոսկի ատամներով, արծաթե գոտին կլոր փորի տակ, ձիու պայտը ձեռքին։

Նրանց գլխավերերը կանգնած են մրոտ Մկոն և վարպետ Մկրտիչը:

Մկոչի ուսին է «եռանկյունու» տմենամեծ մուրճը: Մկոն քառակուսած է, անհարթ, հաստ, ջլուտ պարանոցով, խոշոր բազուկներով, սրունք մեծ և բարդ մեքենա են հիշեցնում:

Ժամանակին նրա մարմինը ինձ համար հայտնագործութուն եղավ: Մկոչի մարմնին նայելով ես իմացա, որ մարդ այդքան երակ ու մկան ունի: Ես զարմանում էի նաև այն բանի վրա, թե Մկոն իր քսաներկու տարում երբ հասցրեց այդչափ մկաններ ձեռք բերել: Մի աննշան շարժումից շարժվում էին, անհանգստանում նրա բոլոր մկանները:

Դեմքին՝ հնարավորության չափ լայն բացված խոշոր աչքեր, ածուխի պես սև բիբերով: Մազերը «ծիծեռնակ» կոչվող ձևով իջեցրած: Կարճ ճակատին: Միշտ շտափոված դեմքին, մազամորուքի մեջ կորած քեղեր: Ահա այսպես է պատկերված լուսանկարում Մկոն, եթե ուշադրություն չդարձնենք նրա ականջներին: Սակայն Մկոչի ականջները, ավելի ճիշտ՝ նրանցից մեկը մի գաղտնի էջ է բացում «եռանկյունու» կյանքից, և արժե ուշադիր լինել:

Մկոչի ականջներից մեկի կեսը չկար: Այդ կես ականջը պարուրված է խորհրդավորության քողով: Այդքան հաշտ ապրող Մկրտիչների հետ մեկ անգամ պատահել է և իրենց համար, և ուրիշների համար, ինչ-որ անհասկանալի դեպք: Նրանք կուլիլ են: Ներսից ամուր փակել էին «եռանկյունու» դուռը, սկսել տուրուղմբոց և հետո հոգնելով՝ քնել: Երբ արթնացել էին՝ ոչինչ չէին մտաբերել և դժվար թե հավատային իրենց արածին, եթե չլինե՛ր Մկոչի ականջի կորած մասը: «Եռանկյունում» ականջը չդառն: Այդ «պատահարը» նրանք շատ հազվադեպ էին հիշում: Իսկ վաստն մեղքը դնում էր գինու վրա, պնդելով, թե գինին թունավորված էր, գինին «խենթ» էր:

Ամենազարմանալին այն էր, որ տուժել էր միայն մեկը՝ «եռանկյունու» տմենաուժեղ մարդը:

Մկոչի կողքին վարպետ Մկրտիչն է, իր անօրինակ հանդերձանքով:

Դե, պարզ է, և ես՝ հորս ծնկների ալանքում նստած: Թեպետ ինձ գտնելը այնքան էլ հեշտ չէ: Մթի մեջ (իսկ հորս

ծնկների մէջ կրկնակի մութ է) միայն աչքերս են երևում և,
մեկ էլ ժպտաւ:

Թեպետ հիշողութեանս մէջ նրանք այդ ժամանակ տարի-
քավոր էին թվում, սակայն ամենամեծը՝ հայրս, քառասուն
տարեկան հազիվ լինէր:

«ԵՌԱՆԿՅՈՒՆՈՒՄ» ԿԱՅԱՑԱԾ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑ

Վարպետ Մկրտիչը Ամերիկայում էլ էր եղել:

«Իսկ ի՞նչ է արել նա Ամերիկայում», — մտածում էի ես և
գրգռում երեակայութեանս: Այդպիսի արտաքինով մարդը
պետք է կամ Հոլիվուդում աշխատեր, կամ էլ կազինոյի ար-
տնատեր լինէր:

— Վարպետ Մկրտիչ, — հարցրի ես անակնկալի դողը
սրտումս, — Ամերիկայում ի՞նչ էիր անում:

— Կաշխատի, — մի քիչ ուշացած պատասխանեց վար-
պետ Մկրտիչը:

— Սան-Ֆրանցիսկոյում... — վրա պրծա ես:

— Ինչո՞ւ Սան-Ֆրանցիսկոյում...

— Հոլիվուդ էի ուզում ասել:

— Ոչ, ես չեմ եղել Հոլիվուդում:

— Բա ուրիշ որտե՞ղ կա կինո-քաղաք:

— Ինչո՞ւ անպայման կինո-քաղաք:

— Հասկա կազինո՞...

— Իսկ ի՞նչ է կազինո:

Գլխիս ատես սառը ջուր լցրեցին: Սվ ես սկսեցի պատմել
այն քուրք խորհրդավոր պատմութեանները կազինոյի մա-
սին, որոնք գիտեի գրականութեանից:

Վարպետ Մկրտիչը մեծ ուշադրութեամբ լսում էր:

— Շատ հետաքրքիր է, — ի վերջո ասաց նա: — Ես կսի-
րեմ հետաքրքիր պատմութեաններ: Պատմիր, ուրիշ ի՞նչ գի-
տես...

Ոգևորված՝ սկսեցի պատմել Հոլիվուդի կինոաստղերի՝
Դուգլաս Ֆերբենկսի, Բիստեր Կիտոնի և Մեր Պիկֆորդի մա-
սին: Հետո, առավել ոգևորվելով, անցա Փարիզի խորհրդա-
վորութեանների և սերագործութեանների ասպարեզը:

— Ապրես: Երևում է, շատ ես կարդում... Ես հարգում եմ կարդացող մարդկանց... — հղթակացրեց վարպետ Մկրտիչը:

Ես իմ ամբողջ երևակայության ուժը, նրանից սպասելիքի անհամբերությունը ծախսեցի իմ պատմություններն անելով ու հիմա հանգստացած էի:

Քիչ հետո, արդեն կարծես ես էլ էի Ամերիկայից եկած, հարցրի.

— Վարպետ Մկրտիչ, իսկ դու ի՞նչ էիր անում:

— Ե՞ս... Ես՝ ոչինչ... դարբնություն...

— Ինչպես, — զարմացա ես, — Ամերիկայո՞ւմ...

— Այո:

— Ամերիկայում դարբին կա՞...

— Հարկավ:

— Նյու Յորքո՞ւմ:

— Ինչու անուայման Նյու Յորքում:

— Բա սրտե՞ղ:

— Սենեկայում մի մեծ ախոռանոց կա, ճիեր էինք նաւում:

— Ինչպե՞ս... ախոռանոցո՞ւմ էիր աշխատում:

— Ոչ, փոքրիկ դարբնոցում:

Ուղեղումս ոչ մի կերպ չէին տեղավորվում Սենեկան և ախոռանոցը:

— Վարպետ Մկրտիչ, Սենեկան, ախոր, հին հոսմեացի փիլիսոփա էր:

— Հաա՞, Հետաքրքիր է...

— Իսկ ուրիշ տեղ...

— Ուրի՞շ տեղ... Հա, Բերնսում երկու ամիս դարբնություն արեցի:

— Բերնսո՞ւմ:

— Այո, Բերնսը Սենեկայից մի քիչ հարավ է:

— Բերնսը անգլիացի պոետ է:

— Հա՞, Հետաքրքիր է:

Տարօրինակ բան, մտածում էի ես, մինչև օրս չգիտեի, որ Ամերիկայում գոյություն ունեն Բերնս և Սենեկա քաղաքները: Իսկ վարպետ Մկրտիչն էլ չգիտեր, որ կան այդպիսի մեծ պոետ և փիլիսոփա:

— Վարպետ Մկրտիչ, իսկ Շեքսպիրում չե՞ք աշխատել:

— Շեքսպիրո՞ւմ...

Ու վարպետ Մկրտիչը սկսեց անձայն, իր մարմնի ուղղությամբ շրջվելով, ծիծաղել:

— Ոչ, ես Շեքսպիրի «Օթելլոն» եմ տեսել...

Ես հանկարծակիի եկա: Հիմա ամեն ինչ խառնվեց իրար:

— Որտե՞ղ, Սենեկայո՞ւմ...

— Ինչո՞ւ Սենեկայում, ես վա՛ն քաղաքում եմ տեսել, վահրամ Փափազյանի կատարմամբ... Օ, պատվարժան Հովհաննես, այդպիսի բան էլ կյանքումս չսեռաւ Ինչպիսի՞ հրաշք...

Վարպետ Մկրտիչը արմունկներով հենվեց մուրճիկի կոթին և հայացքն ուղղեց դեպի դարբնոցի մութ անկյունը:

— Վա՛ն... Փափազյա՛ն...

«ԵՌԱՆԿՅՈՒՆԻՆ» ԵՎ «ՊԱԳԱՆԻՆԻՆ»

Երբ, երաժշտական դպրոցից դուրս գալով, ջութակը ձեռքիս և սովորականից էլ մի քիչ ուշացած մտա՝ «ևսանկյունի», բոլոր Մկրտիչները միասին ինձ նայեցին:

Հայացքներն առօրյա չէին: «Ինչ-որ բան է պատահել», — մտածեցի ես՝ նայելով նրանց բարեհամբույր դեմքերին:

— Մեռանք՝ քեզ սպասելով, — ասաց Վասոն:

— Պատվարժան Հովհաննես, բնդունիր իմ այս նվերը, — հանդիսավորությամբ, ինչպես բանաստեղծություն, արտասանեց վարպետ Մկրտիչը և տվեց մի հնաձև, սակեղօծ կողով գիրք: Բաֆֆու «Խենթն» էր:

Մկոն լուռ մոտեցավ և համբուրեց այտերս: Այտերիս երկու մրոտ հետք մնաց:

— Էլի չվացվա՞ր, Մկո, — հարցրեց հայրս, խախտելով բնդհանուր տրամադրությունը:

— Աշտը, շաբաթ օրը բազմիք կերթամ, — մեղավոր քրթմնչաց Մկոն:

— Հարգելի Մկո, մրից կարելի է քաղցկեղ ստանալ, — քացաարեց վարպետ Մկրտիչը:

— Պատվարժան Վասո, — Ինչ-որ բան էր ուղում տեսել

վարպետ Մկրտիչը, երբ նախքան դ Գասպարն ընդմիջեց նրան:

— Սպասեք, ախպեր, սպասեք, է մոռցա՞ք ինչ պիտի էնեք այսօր:

— Ձէ, ճիրիմե, վանիչկայի կոնցերտը պիտի ականջ անենք:

— Այո՛:

— Ըշտը, ծալեք մնացածը:

— Մանչս,— դարձավ հայրս՝ ինձ վախ պատճառող արժանապատվությամբ,— հանե մեմ ջութակդ, մեմ ասոնց ցույց տու շնորհքդ:

Շունչս կտրվեց: Տրամադրությունս միանգամից փշացավ: Այ թե ինչ են ուղում: Սա իսկական դավաճանություն է: Հաղիվ եմ պրծել պարապելուց, մի կերպ փախել եմ դասերից, որ հիմա Մկրտիչները ստիպեն նորից տանջվել: Դեռ չէի հասցրել բան ասել, երբ, հայրս, ջութակը պատյանից հանելով, շուտափուշթ ձեռքս սվեց:

Ես աղերսական հայացքով շուրջս նայեցի, հույս ունենալով ինձ կարեկցող գտնել: Սակայն բոլորի դեմքերը հաճույքի քապսուժի մեջ էին:

— Եղանակով նվագել չգիտեմ,— հանկարծ խոստովանեցի ես:

Տիրեց տարօրինակ լռություն: Տեսնելով հորս վախեցած հայացքը, մեղմացած շարունակեցի.

— Ես նոտաներով եմ նվագում:

— Հա, ըշտը, մանչս մեղի պես աչին-օչինների բաներ չի շալի, ան գիտությունով կշալի,— բացատրեց հայրս ընկերներին, և նրա նախկին տրամադրությունը վերականգնվեց:

— Բան չկա, օղուլ,— ասաց նախքան դ Գասպարը, մեղի մի աչքով մի աչե, մենք ատ քու նոտաներից էլ կհասկնանք... Դու մեմ շալե...

Դժգոհ մրթմրթալով, հենեցի նոտաները փուքսին և բացեցի «Ջութակի 22 վարժությունների» առաջին էջը:

— Մոռցար ջութակդ լարել,— ասաց նախքան դ Գասպարը:

— Ինձ համար միենույն է,— մոմուացի ես:

— Ան առանց լարելու էլ կրնա շալել, ան խոմ սաղանակ
դար չէ, օր լարե... — բացատրեց հայրս:

Բոլորը լարված սպասումի մեջ էին: Ես հուսահատված
աղեղը իջեցրի ջութակի լարերին: Շատ սխալ ձայներ էր հա-
նել, սակայն այս հնչյունը ինձ էլ վախեցրեց: Այնուամենայ-
նիվ, ես սկսեցի վարժությունները: Դա շորս հոգեմաշ հնչյունի
կրկնությունն էր՝ վարից վեր, վերից վար:

Աչքի պոշով նայեցի ունկնդիրներին: Զգիտեին՝ ինչպես
վարվեն:

— Ջաա՛ն, — մեկ էլ ծոր տվեց Մկոն այնպես, ասես զուռ-
նայի մեղեդի է լսում: Նա ինձ ոգևորել և օգնել էր ուզում:

Երբ թևս կարդին հոգնեց՝ դադարեցի:

Մկրտիչները լուռ էին: Վախենում էին բան ասել, որպես-
զի հանկարծ չվիրավորեն ինձ:

— Հավ է, ախպար... ըշտը, քաղաքավարի շալղի է: Կկար-
ծիիք չե՞նք հասկնա... Հըբը, մենք ատ ալ գիտենք... Դու մի
աշե, որ դամբշի ենք... Ատ լարերն էլ, ըշտը, դամբշու շի-
նած են, — խոսեց Գասպարը:

— Զութակ նվագելը շատ դժվար է... Որոշ ժամանակից
հետո կվարժվի, — վերջապես ամենախելամիտ բռնն ասաց
վարպետ Մկրտիչը, և ես հանդստացած՝ ջութակս անդամորե-
ցի պատյանի մեջ:

Համերգիս տպավորությունը հարթելու համար Վասոն,
փարվելով Մկոյին և վարպետ Մկրտիչին, երգեց մի խմբային
վրացական երգ: Հայրս սկսեց նրան ձայն բռնել, ինչքան որ
կարող էր, ապա ոգևորվելով, շեղվեց և սկսեց երգել իր սի-
րած թուրքերեն երգը:

Քիչ հետո յուրաքանչյուրն իր սիրած երգն էր երգում, աշ-
խատելով ամեն կերպ խլացնել մյուսի ձայնը:

— Հերի հա՛, — ասաց Վասոն, — հինգ հոգով վեց երգ
ենք երգում... Հարյուր հոգով պիտի մի երգ երգենք, որ
օճոքբքը քանդվի... Շնորհքն էլ դրանումն է...

ՍԵՐԸ «ԵՌԱՆԿՅՈՒՆՈՒՄ»

Մկոն, վիզը ծուռ, ահագին մուրճը կողքի դրած, մտքով
հեռացել էր ինչ-որ տեղ:

— Մկո, ի՞նչ է եղել, — ասաց հայրս:

Մկոն սթափվեց և, իր ածղահա բազուկներով վերցնելով մուրճը, սոսկալի թափով իջեցրեց շիկացած հրկաթին։

— Ի՞նչ կենես, ծո, խելքդ ո՞ւր է,— ջղայնացավ հայրս,— ախր, նալ կշինենք, ինչ է, մոռցա՞ր, աշե մեմ ինչ էրիր,— և տափակած երկաթը նորից նետեց քուրան։

— Խոմ շես սիրահարվել, տո՛ւ,— ծիծաղեց Վասոն։

Մկոն մի տեսակ խեղճացավ։ Վասոն նույն ակնթարթում նկատեց այդ և կպավ։

— Իմ արև, սիրահարվել է...

Հայրս սկսեց ծիծաղել։ Ես էլ ծիծաղեցի։ Մկոն անշարժ կանգնել էր։

— Սպասեք, ի՞նչ կա ծիծաղելու... սերը մարդու համար է...— ասաց վարպետ Մկրտիչը, և, մուրճը մի կողմ դնելով, մոտեցավ ու նստեց իմ կողքին։

— Հըլքըթ օր,— համաձայնեց հայրս։— Ընտանիք ունենալու վախտն է... Նամուսով մե օջախըմ կաղմե...

Հայրս ու Վասոն էլ մոտեցան թախտին։

— Հսէ, ծո, դորթ, բան-ման հո չկա,— սկսեց հարցաքրնել հայրս։

Մկոն հոգոց հանեց։

— Պատվարժան Մկո, տանջվել սլետք չէ, պետք է ընդհանուր լեզու գտնել,— ասաց վարպետ Մկրտիչը։

— Ծանոթ ես հետը, թե էնպես՝ տելեգրաֆինի՝ սեր է,— ասաց Վասոն։— Հը՞, ձեն հանի...

— Ըշտը, եսիմ,— քրթմնջաց Մկոն։

— Չէ, իտիկա ամոթ բան չէ, աշե մեր մեջ բիթունս ալ ընտանիքի տեր ենք... Մենակ դուն ես անտուն-անտիրական...

— Ասա, ո՞վ է, իժում մենք գիտենք,— ասաց Վասոն։— Չեն հանի, տո...

— Սպասեցեք, ամեն ինչ հերթով, այդպիսի բան ի միջի այլոց չի արվում,— խորհուրդ տվեց վարպետ Մկրտիչը։

— Ի՞նչ սպասեք, տո՛ւ... մեկ էլ տեսար մյուս ականջն էլ կորցրեց,— ծիծաղեց Վասոն։— Տո, էդ ինչ կնիկ պիտի էղնի, որ առանց ականջ մարդ տանի... Իմ կնկանս բլբլոցին հրկու ականջս էլ հերիք չի տնում... Ոնց որ ճիանուրի։

— Ամուսինն հո չունի՞, Մկո ջան, — երկար խորհելուց հետո հարցրեց վարսիտ Մկրտիչը:

— Մկոյի դեմքը սլաշծառացաւ:

— Ձէէ՛, ... — ասաց նա:

— Էդպես էլի, իժո՞ւմ...

Մկոն այսօր, չգիտես ինչու, սափրւել էր, և նրա դեմքը այժմ զարմանահրաշ դիմակ էր ներկայացնում: Ամբողջ երեսը սև էր, իսկ սափրված տեղը՝ կղակը և ծնոտը, մինչև ականջները շափաղանց սպիտակ: Ու մի անգամ նայելիս, թրվում էր, թե Մկոյի դեմքին ահագին ժպտացող բերան է երեւում:

Հայրս մի թուրքերեն բան ասաց: Միշտ նրա այդ խոսքերին հաջորդում էր ինձ դուրս վռնդելը: Եվ այդ պատճառով ես գիտեի դրանց իմաստը: Թեպետ հայրս թուրքերին հենց նրա համար էր ասում, որպեսզի ես չհասկանամ, և հայրս, մի շնչին հանձնարարություն տալով, ինձ դուրս ուղարկեց:

Ես մինչև գնացի և վերադարձա, Մկրտիչների խորհրդակցությունը վերջացել էր:

Մյուս օրը դարբնոցում ոչ ոք չէր աշխատում: Բոլորն այնտեղ էին, բացի Մկոյից:

Հետո՝ Մկոն եկավ: Եվ նրա հետ մի ուս կին:

Ես զարմացած նայում էի կնոջը: Նա ասես փոքր երեխայի խզմզած նկար լիներ: Մազերը կարմիր, աչքերը սպիտակության հասնող կապո՛ւյտ-կապույտ, շուրթերը կլոր և այնպես առատ ներկած, որ բերանը թվում էր կարմիր օղակ: Անօգնական կախված բարակ ձեռքեր և սպիտակ, կարճ գուլպաներով ոտքեր:

Ես ծիծաղեցի: Մկոն վախեցած ինձ նայեց:

«Կյանքում ամեն ինչ ուրիշ ձևով է լինում», — մտածելի ես: Երբեք սերը այսպես չէի պատկերացնում:

Դարբնոցում ամեն ինչ լուց, կարծես սառել:

Մկրտիչներն անշարժ էին: Անշարժ էին նաև Մկոն և իր քնկերուհին:

Ամեն ինչից երևում էր, որ մերոնք չհավանեցին նրան: Բայց նրանց չհավանելու մեջ մի շարադուշակ զարմանք կար:

— Նստեցե՛ք, — վեր թռա ես, առաջարկելով իմ տեղը՝
գետնին դրած հին զնդանը:

Մկոն, կարծես վախենալով, որ կինը կարող է սալթաքել,
նրա ձեռքից բռնած՝ մոտեցրեց զնդանին:

Կինը նստեց զնդանի ծայրին, ձեռքերը դրեց ծնկներին և
կիսաժպիտ, կիսամեղավոր հայացքով սկսեց հերթականու-
թյամբ նայել բոլորին:

Լուսթյունն աննկարագրելի էր:

— Է, Մկո, բարե, աս ո՞ւր ես, ի՞նչըդ ես... — հանկարծ
ասաց հայրս: Թեպետ հաստատ գիտեմ, որ առավոտյան
միասին գնացել էին բաղնիք:

— Ես... ըշտը, Լուբան... — Մկոն ձեռքը պարզեց՝ կնոջ
կողմը: Կինը նայեց նրան և երեխայի պես ժպտաց: Նրանք
իրար զգացին:

— Է, աշխատի՞ս պիտի, թե էսօր չես ուզե, — ասաց հայ-
րս մի այնպիսի պաշտոնական ձայնով, ինչպիսին երբեք
չէի լսել նրանից:

Մկոն քարացավ:

— Ես գնացի, կեսօր եղավ արդեն, — ասաց Գասպարը և
շփոթված դուրս գնաց:

— Հիմա՞ աշխատիմ, — հարցրեց Մկոն:

Հայրս գործունյա լուսթյուն էր պահպանում:

Մկոն մոտեցավ Լյուբային, վերցրեց ձեռքը, քնքշանքով
նայելով նրա աչքերին, մեղմ, հազիվ լսելի ասաց.

— Պայդոմ, Լուբա...

Լյուբան բարձրացավ տեղից: Նրանք իրար ձեռք բռնած
գնացին դուրս: Լյուբայի սպիտակ շորի վրա զնդանի մուրն
էր մնացել:

Ուզում էի ծիծաղից փոթկալ, սակայն չգիտեա ինչու, փո-
խարենը խղճացի նրանց:

Լյուբան դառն մեջ շրջվեց, բոլորին ժպտալով գլուխ տը-
վեց և գնաց:

— Տեսեք այդ ախմախին, — պոռթկաց հայրս միանդա-
մից:

Վասոն կլկլալով ծիծաղեց:

Նալբանդ Գասպարը ներս ընկավ խանութ. այնպես, ասես
դռանը կանգնած լիներ:

— Տեսա՞ք, ինչ է ճարել,— ասաց նա:— Մո, ստրեն գլուխ
ներկած, ինչի կնճանի... գոնե սիրուն էղնի... Մո, մարդ, աս
ռիժային որտեղ է տեսել...

Քուրոր ծիծաղում էին: Իսկապես ծիծաղելի էր: Վարպետ
Մկրտիչն էլ էր քթի տակ խնդմնդում: Իսկ նա, չգիտես ինչու,
ժպիտը դեմքիս՝ որպեսզի Մկրտիչներից շտաբերվեմ, տըխ-
րեցի: Տխրեցի, որ լյուբան և Մկոն այդպես սուսուփուս են:
Տխրեցի, որ նրանց կարող են շատ հեշտությամբ նեղացնել:
Եվ վերջապես, տխրեցի, որ լյուբայի շրջադգեստի հտեի մա-
սում մրոտ հետք մնաց:

Փոքր անց Մկոն վերադարձավ:

— Մո, ատ ի՞նչ է... իտոր հե՞տ կուզես քնտանիք կաղ-
մել...— հարձակվեց հայրս:

Մկոն միամիտ ժպտաց:

— Ո՞վ է... Ի՞նչ կենե...— իրար ետևից շարեց հայրս:

— Որտե՞ղ կաշխատի,— շարախնդորեն շարունակեց Գառ-
պարը:

— Որտե՞ղ ծանոթացար,— վերջացրեց Վաստն:

— Լուբան է... Ճաշարանում ամաններ կլվա,— ասաց
Մկոն, և ժպիտը նրա դեմքից մեղմորեն սկսեց չքանալ:

— Մկո, ձմառ, էնպիսի մի աղջիկ ճարեմ քեզ հմա կա-
խեթից, ոնց որ Թամար դեղոփալին...

— Մո, մեմ հայլու մեջ աշեր, հեչ իրար կապե՞ք,—
ասաց հայրս:

Ես Մկոյի թիկունքում էի և նկատեցի, թե ինչպես շատա-
գունեցին նրա ամբողջ ականջն ու մյուս ականջից մնացած
մասնիկը:

— Զէ, օրթաղ, ատոր ուզել չէ, հետը օր տեսնիմ լիլա,
բարե չեմ տա,— շափն անցավ Գառպարը:

— Օտքս տունդ չի էղնի,— լրացրեց հայրս:

Ու հանկարծ քուրոր միանգամից լռեցին: Նրանք ապշած
նայում էին Մկոյին:

Ես չհասկացա, թե ինչ կատարվեց: Ու միայն այն ժամա-
նակ, երբ Մկոն շրջվեց իմ կողմը, ես Մկոյի աչքերում աը-
ցունք տեսա:

Հայրս, կարծես վախեցած, փութկոտ շարժումներով բու-

յայից հանեց շիկացած երկաթը, դրեց զնդանին և փոքրիկ մուրճիկով հարվածեց զնդանի ծայրին՝ ի նշան աշխատանքի սկսելու:

Մկոն մուրճն իջեցրեց երկաթին:

Մյուս Մկրտիչներն էլ դանդաղ, մեղավորի պես սկսեցին աշխատել:

Մկոն մուկնաբար իջեցնում էր մուրճը և, ամեն հարվածի հետ, իր ահուելի կրծքավանդակից մի հուժկու ձայն հանում:

— Հհհը՛... հհհը՛...

Ես նայում էի Մկոյին ու ասես հասկանում էրա հարվածների լեզուն: Կարծես մուրճը խոսում էր. «Ինչ կուզեք քսեք, ես սիրում եմ կուբային... Անորեն լավ աղջիկ չկա...»:

— Հհհը՛...

«Ինչ կուզեք քսեք... Կյանքս չեմ խնայի անոր համար»:

— Հհհը՛...

«Իմ սիրելի կուբա... Օտացդ մեռնիմ... Կյանքս ես...»:

— Հհհը՛...

Մկոյի այտերով իջնում էին ջրի կաթիլներ: Քրտինք էր, թե արցունք՝ դժվար էր որոշել:

Հայրս այլևս չխոսեց այդ մասին:

Ինչքան շատ բան կարող է ասել Մկոն մուրճով:

Այդ գեղեցիկ հետո Մկոն օրեցօր սկսեց փոխվել: Նա մոայլվեց, ամբողջ երեկոները կորչում էր, իսկ Մկրտիչների հետ հղած ժամանակ, ասես նրանց հետ չէր:

Եվ մի օր Մկրտիչները հավաքվեցին խորհուրդ անելու:

Իսկ հետո, աշխատանքը վերջացնելով, նրանք հեռվից սկսեցին մոտենալ Մկոյի հարցին:

— Ան օրը ինչքա՞ն հանաք էրինք, — ասաց հայրս նախնադ Գասպարին, միաժամանակ հետևելով Մկոյի դեմքին:

— Ըշտը, օյինճի ես, ուստա Մուկուշ...

— Լավ մասխարություն արինք, շէ՞, — ծիծաղեց Վասոն: Ես սկսեցի հասկանալ նրանց մտածածը և ցանկացա նույնպես մասնակցել:

— Կուբան Մերի Պիկֆորդին քիչ նման է...

Եվ ընդհանրապես նա անճանաչելի էր դարձել: Հաճախ քթի տակ երգում էր: Հանկարծ կարծես մի հոսանք էր անցնում նրա միջով, և նա բռնում էր իմ թևերի տակից ու բարձրացնում իր ահուելի բազուկների վրա: Դա մի քիչ ինձ նսեմացնում էր: Ասես երեխա լինեի: Մակայն Մկոչից նեղանալը երևի մեծ մեղք կլիներ:

Առավոտները Մկրտիչները հազիվ էին կարողանում կանգնեցնել կյուբային, որպեսզի նա ալլաւ շմաքրի, ջնջոցը չքսի երկաթներին, զնդանին, մրոտ պատերին և ամեն քունջ ու պուճախ:

— Աղջի, զնդանը սամալար չէ, որ կալսվացնես, քիչ հետո մուրը կենա անպակաս կեղնի... — խրատում էր հայրս:

— Խվատիտ, սիստրա, — շարանում էր վասոն: — Շուտով մեզ սպիտակ ֆարտուկ կհագցնի տնաշենը:

Իսկ կյուբան «մինուտա» ասելով՝ ջանում էր մի ավելորդ սանտիմետր ևս սրբել:

Մկոն հրճվում էր:

Վարպետ Մկրտիչն ամեն առավոտ ծաղկեփունջ էր բերում դարբնոց:

Կյուբայի ներկայութունը՝ «եռանկյունում» ինչ-որ էական բան փոխեց և դարբնոցում, և Մկրտիչների հարաբերությունների մեջ:

Այդ ուրբաթը ևս երբեք չեմ մոռանա: Մկրտիչները դեռ նոր քուրան էին վառում, երբ ներս ընկավ սփրթնած ընկեր Մարտիրոսյանը՝ մեր վարչության նախագահը: Նրան ևս «լիմոն» էի անվանում մարմնի ձևի համար: Նա ներքևի մասում շատ հաստ էր և ինչքան վեր՝ այնքան լղարում էր, ու նեղ, քնքուշ ուսերին մի քորոցի գլխի շափ գլուխ էր դրած:

— Դուք իմ տունը քանդե՞լ եք ուզում... — հեալով ասաց նա, — մարդ մարդու ետևից ուղարկում եմ էլ տուն, էլ դարբնոց... Ո՛ւր եք կորել...

Ոչինչ չհասկացանք: Մկրտիչները ապշած նրան էին նայում: Իսկ ընկեր Մարտիրոսյանը, առանց դեռ ու դեռ նայիլու մտաեցավ դարբնոցի պատին ամրացրած հաշվետախտա-

կին և դանակով սկսեց քերել վարպետ Մկրտչի ազգանունը։
Հետո նա մոտեցավ մյուս տախտակին, որի վրա գրված էր «Հարվածայիններ» և տակը տեղավորված էին հորս և վարպետ Մկրտչի ազգանունները։ Նա շարշարվեց, շկարոզանալով ջնջել վարպետ Մկրտչի ազգանունը, պոկեց ամբողջ տախտակը պատից և, թևի տակ դնելով, շարժվեց դեպի դուրս։

— Երեկոյան ժողով կա, — տախտակը սլոկելով՝ կարծես մի քիչ հանգստացավ նա, — բոլորդ կգաք։ Հետո խիստ առաջ։ — Մկրտիչ Պախալպաշյանին գիշերը ձերբակալել են... — ու գնաց։

— Ի՞նչ առաջ, — նայելով բոլորի ապշած դեմքերին, հարցրեց Լյուբան։

Ոչ ոք չպատասխանեց։ Ես մոտեցա Լյուբային և շշնջացի։

— Առաջ, որ վարպետ Մկրտիչին ձերբակալել են։

— Ի՞նչ...

Լյուբան թեաթափ նստեց։ Ես մտովի պատկերացրի վարպետ Մկրտչին դիմակի տակ, ուսմբբ ձեռքին և ուրիշ շարագործների տեսքով, որոնց տեսել էի կինոնկարներում։

Քուրայի կրակը հանգավ։

Հայրս վերցրեց լուցկին, որպեսզի նսրից վառի, սակայն լուցկին վերստին նետեց մի կողմ։

— Իսկ ի՞նչ է արել, — հարցրեց Լյուբան և, շփտես ինչու, ինձ նայեց։

Ես ուսերս թոթվեցի։

— Իմացիր, Մկր, — դարձավ նա Մկոյին։

Մկոն նայեց հորս։

— Տեսնիրք, ով գիտե մեր օգնությունն ուրտեղ պետք գա, — ամբապնդվեց հայրս։

— Ես էլ եմ կարծում, իմանանք մի ինչ է արել վարպետ Մկրտիչը...

— Է... թարգ մվեք... մենք ինչ կրնանք... Ան մարպը Ամերիկա է էղել... Իզուր մեր գլուխը ցավին տակ պիտի դռնենք... — կուշ եկավ Գասպարը։

— Չէ, ես կարծում եմ, որ պիտի գնանք ու պատմենք, թե ոնց էր աշխատում վարպետ Մկրտիչը... էգերա ուրիշ մտքու տեղ են դրել... — ոգևորվեց Վաստն։

— Կրսեմ՝ թարգ տվեք... մեր խեղճի բանը չէ...

Մկոն լուռ շարժվեց դեպի դուրս:

— Ո՛ր, Մկո,— հարցրեց հայրս:

— Նախագահի մոտ:

— Է, բսի՝ մենք էլ կուգանք,— հանդիմանեց հայրս, հանեց վրայի կաշվե գոգնոցը և նույնպես միացավ Մկոյին:

— Գնանք,— ասաց Վասոն Գասպարին և միացավ մնացածին:

— Ծո, իմանա՞ծը մարդ պիտի մնա թե՞ չէ... — բարակ, նեղացած մարդու ձայնով ասաց Գասպարը:

Երբ Գասպարը մնաց մենակ, նա դեռ նստած մտածում էր, հետո սկսեց քայլել այս ու այն կողմ և նազահարկն ծխել:

— Է, ես ինչ կրնամ էնել... — ինքնիրեն խոսում էր Գասպարը, չկարողանալով իրեն համոզել,— ինձ ո՞վ կհարցնե... ի՞նչ քսեմ...

Հետո նա էլ գնաց: Ես ուշացած վաղեցի դպրոց, «Եռանկյունում» թողնելով Լյուբային:

Երեկոյան, երբ դպրոցից վերադարձա, կրկին վաղեցի դարբնոց: Մկրտիչները դեռ չէին եկել:

Լյուբան մենակ նստած էր: Մենք միասին սկսեցինք սպասել Մկրտիչներին: Ես ուսերեն քառեր էի հարցնում: Շատ քառեր նա չգիտեր:

— Ի՞նչ կնշանակի «կոնգուիտ», — հարցրեցի ես: Լյուբան ուները թոթվեց:

— Զգիտե՞ս, — դարձացա ես, — այդ քառը ուսերեն չէ: Լյուբան ժպտաց:

— Ռուսերեն է:

— Եվ դու չգիտե՞ս, — կրկին հանդիմանեցի ես:

— Զէ:

— Դու ոտ՞ւս չես:

— Ռուս եմ:

Ես շշմեցի: Հետո սկսեցի ծիծաղել: Ինչպես կարող է ուսուր չգիտենալ ուսերեն:

Լյուբան էլ ինձ հետ սկսեց երեխայի պես ծիծաղել:

Հիշեցի վարպետ Մկրտչին և տխրեցի:

— Նրանք բոլորը միասին կգան չէ՞, — հարցրի ես և ինքս էլ պատասխանեցի, — իհարկե։

Հետո սկսեցի թղթատել ձեռքիս դիրքը։

«Անագորույն»։ Ի՞նչ է նշանակում անագորույն՝ չգիտեմ։ Ահա և երկրորդ բառը։ Նույնպես չգիտեմ։ Սկսեցի ուժգին ծիծաղել։

— Լյուբա, դիտես, ես էլ հայերեն բառեր չգիտեմ։

Եվ կրկին ծիծաղեցի։ Եվ կրկին տխրեցի։

Տխրությունը և ուրախությունը երբեք առանձին չեն լինում։

Մերտիչները շատ ուշ վերադարձան։ Վարպետ Մկրտիչը էլի չկար։

Նրանք լուռ էին։ Ես հարցրեցի՝ չպատասխանեցին։ Մեր «եռանկյունում» այդպիսի լռություն երբեք չէր եղել։

«ԵՌԱՆԿՅՈՒՆԻՆ» ՄԱՍՆԱԿՑՈՒՄ Է ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Մեր բակում միայն մեկը՝ դերձակ Վարդանը ռադիո ունեւր։ Ու մինչև օրս ինձ թվում է, թե պատերազմն ամբողջ իր հետևանքներով դուրս եկավ դերձակ Վարդանի այդ ռադիոյի միջից։

Ես աշխուժացել էի։ Հետաքրքիր էր... «Եթե վաղը պատերազմ լինի» կինոնկարի ազդեցության տակ էի դռնվում։ Կսլանան մեր ինքնաթիռները, կջախջախեն թշնամուն և կըհաղթանակեն։ Միայն թե՛ հասցնեմ ես էլ մասնակցել պատերազմին։

— Ինչ կուրախանաս, օղուլ, — տասց հայրս առավոտյան։
— Պատերազմը խաղ չէ... Դու ի՞նչ դիտես՝ ինչ է պատերազմը...

Ես ինչ-որ ներքին անհանդսություն ունեի։ Ոչ մի կերպ չէի կարողանում մի տեղ մնալ։ Մարդ էի փնտրում, սրտեղի խոսքի։ Վաղեցի գեղի դարբնոց։

«Եռանկյունու» դուռը բաց էր, սակայն վրա դրած։ Դռան

առջևը և փողոցի մյուս մասը ջրած և ավլած էր։ Ուրեմն արթնացել է Մկոն։

Ներս մտա և դռան մոտ մնացի քարացած։

Առավոտվա արևը դանակի պես խրվել էր «եռանկյունում» սուր անկյան ճեղքերից և լուսավորել Մկոյի խուցը։ Գրանիշ վարագույրը թափանցիկ էր դարձել։ Լյուբան Մկոյի ահռելի ձեռքը դրել էր իր աչտին և շոյում էր բարակ, սպիտակ մատներով։ Մկոյի ձեռքը մետաղի անձև դանդաղածի էր նման և Լյուբայի դեմքից շատ ավելի մեծ էր։ Հետո Լյուբան սկսեց համբուրել նրա կոշտուկներով լի ամբի։

Հետո Մկոն Լյուբային թեթևաթյամբ վերցրեց թևերի վրա և իր քարածե ծնոտով, աչտերով սկսեց շոյել, փաղաքշել Լյուբայի դեմքը, կզակը... Լյուբան ինչ-որ բան էր շշնջում, սակայն ես չէի լսում։ Նրա ձայնն, ասես փաթաթվում էր ճեղքերից ներս ընկած արևի սպիտակ թելերին...

Եվ անսպասելի բան կատարվեց ինձ հետ. ես շեշտակի դուրս նետվեցի դարբնոցից ու սկսեցի վազել արևի ուղղությամբ։ Վազում էի արագ, մտքերիս արագությամբ... Գրանք ոչ թե մտքեր էին, այլ պատկերներ, հակոտնյա, վեր սլացող, իրար դեմ սլացող, ամեն կողմ սլացող։

Անսովոր օր է այսօր։ Պատերազմ... Համբույր... Արև... Մի օրվա մեջ։ Ավելի ճիշտ, մի ժամվա ընթացքում։

Վազքս դանդաղեց։ Հոգնեցի և շրջվեցի կրկին դեպի դարբնոց։

Մկրտիչներն արդեն եկել և աշխատում էին։ Գասպարը նստած էր մրոտ տակառին։ Մկոն էլ սուսուփում, իմ գիտցած Մկոն էր...

Բոլորի դեմքերը լարված էին, ուշադիր։

Մութը, սեն ու լուսությունը իրար նման են։ Եվ ինձ միշտ թվացել է, թե մուրճերի տկակոցը որոշ չափով վանում է մութը, ջարդում, կտոր-կտոր անում... Ինձ միշտ թվում էր, որ նրանք են լուսավորում դարբնոցը։

Ու հիմա, ասես, լուսավորելու համար իրենց մութ տրամադրությունները, Մկրտիչներն ավելի հաճախակի էին հարվածում։

Գասպարն ուզեց կատակ անել։

— Ուստա Մուկուչ, բեղդ թրաշել է պետք։

Հայրս խեթ նայեց նրան:

— Վախտ գտար զավակության...

— Իսկական վախտին կըսեմ: Աշն, բեղավդ Հիտլերի նը-
ժան հա:

Հայրս ուրիշ բան էր մտածում:

— Նիկալացի սալդաթ եղել եմ... Տաճիկի դեմ կռվել եմ...

Մո, թագավորի դեմ կռվել եմ... Երկու օր մենշեիկի սալդաթ
եմ էղել... Հետո ալ մենշեիկի դեմ եմ կռվել... Չորս օր էլ դաշ-
նակցական էի... Հետո ալ դաշնակաների դեմ կկռվեի... Մե-
նակ գերմանացի շէի տեսել, ըհը, ան ալ կտեսնիմ...

— Դու քո փայլը պրծել ես, տարիքդ ալ շի բոնե, պառվը-
ցել ես, — ասաց Գասպարը:

— Ո՞վ... Ե՞ս... դու մեմ աջիս աշէ...

Գիշերը մեր պատուհանից դուրս նայեցի:

Ամուր քնել էր քաղաքը: Կարծես պատերազմ չկար: Ինձ
թվում էր, թե պատերազմն սկսվելու օրվանից գիշերն ու ցի-
րեկը կխառնվեն իրար:

Առավոտյան հորս հետ գնացի դարբնոց:

Մկոն և Լյուբան դռան մեջ կանգնած էին: Մկոյի վրա էր
նրա ամենալավ հագուստը՝ սև կոստյումը, սև սաւիմնի բլու-
զը և մեծ հովարով կեպին, սրին մենք «աւերադրում» էինք ան-
վանում: Նրա ոտքերի մոտ դրած էր, պարաններով առատ
կապկապած, քրքրված նամպրուկը:

— Մկո՞, աս ո՞ւր ես հալածքվել, — տապնապով հարցրեց
հայրս:

Մկոն նայեց Լյուբային: Լյուբայի աչքերը լիքն էին: Դու
հարկեց Մկոյի թեին:

— Կերթամ, — ասաց Մկոն:

— Ռ՞ւր, մեմ քսե, — ասաց հայրս և, շտպաւելով, որ Մկոն
պատասխանի, շարունակեց:

— Ինչ է, վախենաս, որ շե՞ն կանչե: Թե՞ մեզնե՞ն
կփախչիս:

Մկոյի մելամաղձատ ժպիտը ամեն ինչի պատասխանն էր:

— Առանց ձեզի ինձի մահ է... հըմը, պիտի էրթամ:

Ու միայն հիմա զգացի, որ կորցնում եմ մի շատ խոն-

կազին մարդու, որ ստարիներ պետք է պակասեն իմ ապրած
կյանքից և, չգիտես ինչու, ընդմիջու:

Ներս մտան Վասուն և Գասպարը:

— Արդե՞ն, — հարցրեց Վասուն:

— Ֆրո՞նտ, — ասաց Գասպարը:

— Արդեն կանչե՞լ են, — կրկին հարցրեց Վասուն:

Մկոն երեք հարցին էլ գլխով դրական պատասխանեց:
Քեպետ մենք գիտեինք, որ նրան դեռ չէին կանչել:

— Հենց հիմա՞ ես գնալու, — հարցրեցի ես:

— Հա:

— Կնկանդ համար կարող ես հանգիստ էղնի: Մենք անոր
կաշենք, ինչըղ մեր հարազատ քույրիկին, — հայրական տո-
նով խոստացավ հայրս:

— Անիկա ինձ հետ կուգա, — ասաց Մկոն:

Ես շմեցի: Իսկ երեք Մկրտիչները հանկարծ շեշտակի լռե-
ցին: Փոքր անց, միասին, վրդովված սկսեցին գոռգոռալ,
հանդիմանել:

— Մո, խելո՞ւ էս...

— Կնկան էլ ֆրոնտ տանե՞ն:

— Կնկաս որ պատմեմ՝ կգծվի, չի հալատա:

— է, հանաք կենե, հըլբըթ օր հանաք կենե... Մենք ալ
միամիտների պես ենք:

Մկոն աչքի տակով նայեց լյուբային:

— Ես հետն եմ գնում, — ասաց լյուբան:

Մկրտիչները կրկին պապանձվեցին:

Հաջորդ օրը նորակուլիկների խումբը, ճամպրուկներով,
բոխշաներով ու խուրջիներով շարժվեց դեպի կայարան:
Ուղեկցողները նրանցից շատ էին: Երեք Մկրտիչը և ես այդ
անկազմակերպ ուղեկցողների մեջ էինք:

— Մկրտիչ Զիվանյան, երգի՛ր, — հրամայեց ղինվորակա-
նը, ձեռքին բռնած տետրին նայելով:

Ես սկզբում հանկարծակիի եկա, հետո՝ ծիծաղեցի: Առու-
վել արտառոց հրաման չէի պատկերացնում: Կարծես գին-
վորականը գիտեր, որ Մկոն օրը մի նախադասություն հազիվ

է արտասանում և երգում է միայն մի բան՝ «չարի» մասին, այն էլ մոմոտում քթի տակ:

Մկոն շփոթված նայեց Լյուբային: Լյուբան ինչ-որ բան էր ասում Մկոյին, համազում... Եվ երբ երկրորդ անգամ լսվեց՝ «Զիվանյան, ևրդիր», խմբի միջից սլայթեց կանացի խղված, դողացող ձայն: Ես կարմրեցի և ամոթից անէացա:

Այդ ձայնին հետևեց Վասոն: Քիչ անց՝ նաև հայրս: Ես ավելի կծկվեցի: Այստեղ-այնտեղ լսվեց ծիծաղ, իսկ հետո նորակոշիկներն իրենց անկաղմակերով, խառնիխուռն ձայնի-րով դրկեցին երգը և լուծեցին մի ընդհանուրի մեջ:

Նրանք դեռ գինվորներ չէին: Նրանք նոր էին դառնում գինվոր:

Հայրս այնպես էր քալում, ասես ինքն արդեն ճակատում է դանվում: Գլուխը բարձր, հսկարտ, լայն քայլերով:

Գնացքը հեռացավ, հետո փոքրացավ, հետո դարձավ մի կետի լափ և չքացավ: Գնացքում էին շատ երիտասարդներ: Գնացքում էին Մկոն և Լյուբան:

Ես ինչքան տղամարդություն արեցի, սրտեղի չլամ՝ բան դուրս չեկավ: Արցունքներս գտվաճանորին հոսում էին այ-տերովս: Թեպետ բերանս ծռում էի, իբրև թե ծպտում եմ, մեկ-մեկ ծպտի մեջ կուլ տալով աղի կաթիլները:

Աչքի ծայրով նայեցի ձախ և վեր: Նրեք Մկրտիչներն էլ խոնավ աչքեր ունեին և Լյուբայի շրթներկով զարդարված դեմքեր:

Մեր «Եռանկյունու» սուր անկյունը դատարկվեց:

«ԵՌԱՆԿՅՈՒՆԻՆ» ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ Ե ՇՔԵՐԹԸ

«Եռանկյունում» մնացել էին երեք Մկրտիչ, իսկ ուլան-ները շատացել էին: «Ռազմական պատվերներ» էին կատա-րում: «Հարվածայիններ» ցուցատախտակի փոխարեն կախե-ցին «Հազարականներ» տախտակը: Նրա վրա երեքի աղդա-նուններն էլ կային: «Ռազմական պատվերները» դարբնոցի կողքին գտնվող հեծիլաղորային գինվորական մասի աշխա-տանքն էր: Նրանց համար սլայտ էին շինում: Մկրտիչները շատ էին պարծենում դրանով և շուտ-շուտ մեր «Եռանկյու-

նում» հսկովում էր «ռազմական պատվեր» արտահայտութիւնը:

Դասերից հետո օգնում էի Մկրտիչներին. փութս էի փշում: Իմ աշխատանքը հատկապէս հաճելի էր ցուրտ և ձմռան օրերին: Դեմքս շիկանում էր, և ես նայում էի Մկրտիչներին կարծես ներսից, մի քիչ իրենց աչքով:

Զինվորական մասից մեզ հաճախ այցելում էր ավագ սերժանտ Պյոտր Պերեկոպսկին: Նա էր մեզ «ռազմական պատվերներ» բերողը, ձևակերպողը: Նրա ազգանունը միայն ես գիտեի: Մկրտիչները անվանում էին ուղղակի՝ Պետյա:

Պետյան «եռանկյունում» իր սապոգների սուր հոտի հետ մեկտեղ մի տեսակ աշխուժութիւն էր բերում: Ամեն ինչ հասարակ և հեշտ էր դառնում ինձ համար. կյանքը, աշխարհը, պատերազմը, մահը... Ու ինձ թվում էր, Մկրտիչների համար՝ նույնպէս:

Ամեն շաբաթ օր Պետյան իր դասակին «եռանկյունում» մոտով տանում էր բաղնիք: Երբ դեռ հեռվից լսվում էր նրանց մի շնչով կատարվող զինվորական նրզը, Մկրտիչները աշխուժանում էին: Դասակը մոտենում էր մեզ, Պետյան հրամայում էր՝ «դադար», և տղաները լցվում էին դարբնոց: Տաքանում էին քուրայի վրա, ծխում և լցնում «եռանկյունին» մախոբկայի ու կոշիկի ներկի հստով:

Պետյան հատուկ ականածանքով էր ուսումնասիրում Վասոյի երկար բեղերը: Շուտով պարզվեց այդ հետաքրքրութեան պաշտօնիքը: Պետյան սկսեց բեղեր թողնել: Սակայն, չգիտես ինչու, նրա բեղերը հատ ու կենտ էին և ոգնու փշերի պես անկանոն ցցված: Պետյան շատ էր վշտանում: Եվ հաճախ նախանձով ու երանութեամբ նայում էր Վասոյի ընչացքին:

— Դյադյա Վասյա, թույլ տուր ձեռք տամ բեղերիդ,— ասաց մի անգամ Պետյան:

— Պաժալուխտա,— ասաց Վասոն և, բեղերը ոլորելով, դեմքն առաջ ցցեց, հրամցնելով փարթամ ընչացքը:

Պետյան մատներով շոյեց այն և գոհունակութեամբ ասաց.

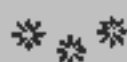
— Շնորհակալութիւն:

Հետո նա նստել էր և երկար նայում էր այդ բեղերին:

Պետլային փոքր-ինչ օգնելու նպատակով, Մկրտիչները սկսեցին խորհուրդներ տալ: Այդ խորհուրդները լինում էին հանպատրաստից: Թեպետ Պետլան զգում էր, որ դրանք իրեն չեն օգնում, այնուամենայնիվ, բեղեր աճեցնելու մտքից չէր հրաժարվում:

Զգիտեմ այդ բեղերն էին, թե կար մի ուրիշ պատճառ, Պետլան Վասոյի հետ ամելի էր մտերմացել: Վասոն հաճախում էր գինվորական մասը, օգնում Պետլային պաշտեր տանելու և ձիերը նալելու գործում:

Կամաց-կամաց Վասոյի վրա սկսեցին երևալ մեկ՝ սապոզներ, հետո՝ գինվորական շալվար, հետո՝ գլխարկ, և վերջում, նա ամբողջովին գինվորական հագուստով էր աշխատում:

Մկոյից և Լյուրայից նամակ ստացանք: Նամակը կարդում էի ես: Մկրտիչները հանդիսավորությամբ թողեցին աշխատանքը, շրջապատեցին ինձ և ուշադիր լսում էին:

Նամակը գրված էր Մկրտիչների բարբառով, սակայն ևս կարդալու ժամանակ խմբադրում էի այն, որքան կարողանում էի:

«Իմ թանկագին և անմոռանալի ուստու Մուկուշ ջան, Վասո ջան, Գասպար ջան, Հովիկ ջան: Նախ և առաջ բարևում ենք ձեր քնտանիքներին և ձեզ ևս ու Լուրան: Թե մեր մասին կհարցնեք, մենք շատ լավ ենք, որք և ձեզ ենք ցանկանում, Լուրան ինձ հետ է: Նա «սանիտարկա» է: Ինձնից հեշ չի հեռանա: Որտեղ էլ լինեմ, կրակի տակ, գյուլլաների մեջ... Էգվան առավոտ նաստուլլենիցա պիտի էրթանք: Ես ամոթով չեմ մնա: Կենեմ ամեն ինչ, Մենակ Լուրայի համար կմտածեմ»:

Եվ նամակի մնացած ամբողջ էջը Լյուրայի մատին էր գրած:

Մերի մեջ կար երկրորդ նամակը ևս: Դա Լյուրայի գրածն էր: Թեպետ Մկրտիչները հարգում էին իմ քնդունակու-

թյունները ուղտերենում, սակայն նախապատվությունը սովորին Պետյային:

Լյուբայի նամակը սկսվում էր նույն բարեներով, և մնացած էջը Մկոյի մասին էր:

Պետյան վերջապես ընթերցումը և մի պահ տխրեց: Նամակը միշտ հիշեցնում է յուրայիններին:

— Ի՞նչ աղջիկ է Լյուբան, — երազկոտ ասաց հայրս:

— Էդպիսի կնկա հետ... — շվերջապես Վասոն:

Մկոյից և Լյուբայից այլևս նամակ չստացանք:

Ամեն ինչ փոխվում է: Եկավ այն օրը, երբ հարևան գինավորական մասը և նրա հետ նաև Պետյան պետք է մեկնեին մեր քաղաքից: Մեկնելու նախորդ օրը՝ մեկ էլ հեռվից լսվեց գինավորական երգի ձայնը:

Մկրտիչները դուրս վաղեցին:

Պետյայի գասակը մոտեցավ «եռանկյունում», և, երբ անցնում էր մեր առջևով, Պետյան հրամայեց.

— Զգաա՛...սա:

Դասակը ձեռքերը ամուր սեղմեց կողքին և ոտքերով «կըսեց շրթակացնել:

— Հավասարում դեպի ի՞նչ... դարբնոցը, — ասաց Պետյան, և գինավորների գլուխները թեքվեցին «եռանկյունում» կողմը: Ինչպես շրերթի ժամանակ է լինում, Պետյան ձեռքով սլատիվ բռնեց՝ ողջունելով Մկրտիչներին:

Վասոն ևս ձեռքը տարավ դեպի գլխարկը: Իսկ հորս շրերթուները դողում էին հպարտությունից և էլի, երևի, ուրիշ մեղմ և գեղեցիկ զգայմունքներից...

ՎԵՐՋԵՐԳ

Ռազմաճակատ: Ծառայություն օկուպացիոն զորքերում՝ Գերմանիայում: Եվ երկար բացակայությունից հետո ևս կրկին վերադարձա տուն:

«Եռանկյունում» միայն հայրս էր մնացել:

Նալբանդ Գասպարը փողոցում քայլելիս հանկարծ ընկել էր և մահացել։ Վաստն մեկնել էր Կախեթ ու նրանից այլևս չուր չէր եկել։

— Հանգչել է, օղուլ, — ասաց հայրս, — թե չէ ան առանց դամբընոցի չէր կրնա ապրիլ։

Հայրս աշխատում էր այնպես, ձևի համար Պարզապես, առանց «եռանկյունու» չէր կարող մնալ։

Հայրս ծերացել էր։ Ծերացել էր «եռանկյունին», խունացել։ Քուրայի կրակն անգամ այն չէր։ Իսկ փութքը տնքում էր իր մաշված կաշվով և, խոխուալով թոքախտավորի պես, հաղիվ շնչում։

Ու մի վայրկյան, «եռանկյունում» հնամենի մրոտ պատերի ու երկաթների միջից կրկին լսվեց ջութակի ծվծվոցը և դուդուկի մեղմ, հոգեպարար նվագը։ Մի վայրկյան լուսավորվեց «եռանկյունին», և լսվեց Մկրտիչների բարբառը։ Մի վայրկյան դեմս ելան իմ սիրելի Մկոն իր ջինջ աչքերով և կյուրան՝ իրար ձեռք բռնած, ինչպես փողոցն անցնող երեսալաներ։ Մի վայրկյան ես զգացի կյուրայի էծանապին օդեկոլոնի բույրը։ Այդ բուրմունքն էլ իրեն պես միամիտ էր և հասարակ։ Մի վայրկյան ես կարծես տեսա վարպետ Մկրտիչին իր «կատելոկով», ֆրակով և թիթեռածե փողկապով։

Շատ բան էր փոխվել քաղաքում, և որ «եռանկյունին» դեռ մնացել էր, դա հրաշք էր թվում շատերին։

— Քանի դեռ չին քանդել, չեմ կրնա շաշխատել... սիրտըս կքաշե... — ասում էր հայրս։ — Թե չէ ո՞ւմ է պետք ջութատըմ փեշի օտքն ու նալը, օղուլ... Ան օրը Կարլենը ինձի տարավ իրենց զավոդ... Հիշես կը «Մրոտ կալվալերի» մանչուն, պզտի Կարլենին... Մատը կոճակին կսեղմե, երկու տոննանոց չաքուճը կդարկե...

Սակայն մինչև «եռանկյունու» քանդելը մի դարմանահրաշքեպք ևս կատարվեց։

Կրկին անձրև էր մաղում, կրկին հորս հետ նստած էի «եռանկյունում», երբ դռան մեջ ուրվագծվեց վարպետ Մկրտիչի կերպարանքը։

Գլխին դրած «կատելոկն» արդեն բավական էր՝ տարիներ ընկած ժամանակից հետո նրան ճանաչելու համար։

Տրակի փոխարեն բամբակե բաճկոն էր հագին։ Մազերը քոլտրովին ճերմակ։ Մարմինը՝ ուղղաձիգ։

Տարիների քողով ծածկված պատկերները, մտքերը, մարդիկ, քանի դեռ նրանք իսպառ չեն անէացել, զարմանալի մանվածապատ գույներով և շնչով են լինում։ Իսկ այժմ վարպետ Մկրտիչը զգացվեց տարօրինակ ուժեղ նյութականությամբ, յուզուտած «կատելոկը», բամբակե բաճկոնը, նույնիսկ բաճկոնի գործվածքի ամեն ծակոտիկը և անգամ վարպետ Մկրտչի մարմնի յուրահատուկ հոտը։

Ու անցածը, նրա կյանքի ելևէջները, իմ բաղում՝ մտաւտանջություններով հիշողությունները՝ անշափ հասարակ և շուշափելի դարձան։

Սրա հետ մեկտեղ իմ մեջ ծնվեց մի անասելի ցանկություն։ Ինչ լավ կլինէր, եթե վարպետ Մկրտչի այս վայրկյանը, նրա արդարացումը տեսնեին կորած Մկրտիչները և Լյուբան։

Այդ ձմեռը շատ ցուրտ էր, տարօրինակ ցուրտ՝ հարավի համար։

Հայրս, առանց հիվանդանալու, մտավ անկողին։

— Քիչըմ հանգստանամ,— ասաց նա։

Վարպետ Մկրտիչը մի քանի օրից հետո նույնպես վատ դւաց իրեն, և նրան տեղավորեցին հիվանդանոցում։

— Ինչը՞ղ է վարպետ Մկրտիչը,— հարցնում էր հայրս։

— Լավ է։ Արդեն ոտքի է ելնում,— խաբում էի ես։

— Ինչպե՞ս է ուստա Մուկուչը,— հարցնում էր վարպետ Մկրտիչը։

— Շատ լավ։ Քեզ է սպասում... Մենակ սիրտը նեղանում է,— ժպտում էի ես։

Նրանք համարյա միասին մահացան։ Հանգիստ, խաղաղ։ Երբ վարպետ Մկրտչի մահվան լուրով հիվանդանոցից վերադարձա տուն, հայրս հարցրեց.

— Ի՞նչըղ է...

Նայելով հորս հարցական դեմքին, չկարողացա հայտնել եղածը։

— Շատ լավ է, — պատասխանեցի:

Հայրս ոչինչ չասաց: Երեկոյան սափրվեց: Հետո դէմքը դարձրեց պատի կողմը և քնեց:

Այդպես մահացավ հայրս՝ «եռանկյունու» վերջին Մկրտ-տիչը:

Երբ իմացա, որ դարբնոցը քանդում են, վաղեվազ գնացի այնտեղ: Հաստ մետաղյա ճոպանը կապեցին «եռանկյունու» սյուներից մեկին, իսկ ճոպանի մյուս ծայրը՝ բուլդոզերին: Բուլդոզերը դողոաց, ցուլի նման ճակատն իջեցրեց ներքև և ձգեց: Ենթ «եռանկյունին» ճնշաց, մի քիչ դիմադրեց և, զգալով, որ իր ուժերը չեն բավականանում, որ պայքարն անիմաստ է, սուսուփուս փլվեց: Եթե ուրիշ քանդվող տնե-րից ելնում էր ալյուրի նման սպիտակ փոշի, ապա «եռան-կյունուց» ելավ սև փոշի, և նա երկար ժամանակ ծածկեց իմ տեսողությունից «եռանկյունու» ավերակները:

Ու ես լարված սպասում էի, որ ահա փոշին կցրվի, և ես ծեր «եռանկյունու» ավերակների փոխարեն կտեսնեմ Մկրտիչներին...

Քաղաքի ուրիշ մասում սուղեց դործարանի շշտիլը: Ու ինձ թվաց, թե բետոնից ու երկաթից կազմված այդ հսկան զըլ-խարկն է հանում «եռանկյունու» հիշատակի առջև: